

Doktori téziszfüzet

Ferenczi Andrea

**A KONFLIKTUS, AMI ÖSSZEKÖT
A mediáció mint a bizalomépítés eszköze**

**Konzulens:
Dr. Veres Sándor**

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Kommunikáció Program**

Pécs, 2010

[A doktori dolgozat tartalomjegyzéke]

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS / 4

1. BEVEZETŐ / 5

2. A KONFLIKTUSRÓL / 10

2.1. A konfliktus konnotációi / 10

2.2. A konfliktus tradicionális irányzatai / 13

2.3. A konfliktus strukturális megközelítése / 14

2.4. Kooperatív és kompetitív konfliktusszemlélet / 17

3. A KONFLIKTUSMEGOLDÁS TÁRSADALMI ESZKÖZEI / 20

3.1. A jog konfliktusmegoldó funkciója / 20

3.2. A konfliktusrendezés antropológiai vetülete / 22

3.3. Kritikák a peres eljárással szemben / 24

3.4. Alternatív utak / 28

3.5. A mediáció etimológiája / 31

3.6. A mediációs eljárás folyamata / 32

4. A MEDIÁCIÓ TEMATIZÁCIÓI / 34

4.1. Az elégedettség narratívája / 35

4.2. A társadalmi igazságosság narratívája / 37

4.3. A transzformáció narratívája / 38

4.4. Az elnyomás narratívája / 41

4.5. Az eljárás céljai a narratívák tükrében / 43

4.6. Hazai körkép / 44

5. NEMZETKARAKTEROLÓGIA / 49

5.1. A társadalmi környezet vizsgálatának indoklása / 49

5.2. Célkitűzések / 52

5.3. A nemzetkarakter-kutatás előzményei / 53

5.4. „Mi a magyar most?” / 56

5.4.1. Egy 18. századi metszet / 56

5.4.2. A két világháború között / 57

5.4.3. Bibó István és az „eltorzult magyar alkat” / 58

5.4.4. A nemzeti jelleg empirikus megközelítése / 60

5.5. A nemzetjellemezés értékszociológiai megközelítése / 61

5.5.1. Az értékfogalom karrierje / 62

5.5.2. Hofstede érték koncepciója / 62

5.5.2.1. Formai aspektusok / 63

5.5.2.2. Tartalmi aspektusok / 64

5.5.3. „Digitalizált metaforák” / 64

5.5.4. Magyarország helye a kultúrák világtérképén / 66

5.5.5. Intuitív *Jellemisme* a kulturális dimenziók tükrében / 71

5.5.6. További kulturális dimenziók / 72

5.6. A nemzetjellemezés magatartástudományi megközelítése / 73

5.6.1. Hofstede kérdőívének magyarországi felvétele / 75

5.6.2. „Össz nemzeti boldogság” / 76

5.6.3. Társadalmi tőke / 77

5.7. „Magyarországnak már egy rendes országnak kéne lennie” / 81
5.8. Szintézis / 85

6. ELLENSÉGESSÉG ÉS KIREKESZTÉS / 95

- 6.1. „Kölcsönviszonyban lét” / 96
- 6.2. A kirekesztés anatómiája / 97
- 6.3. Egybekötés és elválasztás / 99
- 6.4. A kirekesztés formái / 100
 - 6.4.1. Asszimiláció / 100
 - 6.4.2. Uralom és cserbenhagyás / 102
 - 6.4.3. Szimbolikus kirekesztés / 103
- 6.5. A kirekesztés pszichoanalitikus megközelítése / 104
- 6.6. A választás feltétele / 107
- 6.7. Az *én* konfliktusa / 108
- 6.8. Az ellenségesség kognitív megközelítése / 109
 - 6.8.1. Eltúlzott reakciók / 109
 - 6.8.2. Kivetített szociális énkép / 110
 - 6.8.3. Kognitív tévedések / 110
- 6.9. Nyelv és ellenségkép / 111
 - 6.9.1. Az ellenséghez vezető lépcsők / 111
 - 6.9.2. Erőszak és kommunikáció / 113
 - 6.9.3. Ellenfelek versus ellenségek / 113
- 6.10. Az ellenségesség biológiája / 115
- 6.11. Empirikus vizsgálat / 117
 - 6.11.1. A vizsgálat célja – hipotézisek / 117
 - 6.11.2. A vizsgált minta – módszerek / 118
 - 6.11.3. Eredmények / 126

7. A BEFOGADÁS SZÍNTERE / 133

- 7.1. Az interakció átalakítása / 135
 - 7.1.1. Egymással-lét / 139
 - 7.1.2. Közös jelentésteremtés / 140
- 7.2. A találkozás perszonális momentuma / 142
- 7.3. Egymással vetélkedő igazságok / 145
- 7.4. Az ölelés fenomenológiája / 150
 - 7.4.1. A karok kitérása / 150
 - 7.4.2. A várakozás / 151
 - 7.4.3. A karok bezárulása / 152
 - 7.4.4. A karok ismételt kitérása / 152
- 7.5. Összehasonlító kvantitatív tartalomelemző vizsgálat / 153
 - 7.5.1. Az elemzés célja – hipotézisek / 153
 - 7.5.2. A vizsgált minta – módszerek / 155
 - 7.5.3. Eredmények / 156

8. DISZKUSSZIÓ / 158

IRODALOMJEGYZÉK / 164

MELLÉKLETEK / 176

0. Bevezetés

Személy voltunk nem pusztán elvehetetlen adottság, hanem egyszerismind embert próbáló feladat is.

Míg az előző század fő dilemmája az „átélni-túlélni-megélni” kérdése volt, e mostani legsürgetőbb kihívása az „együttélés” mikéntje, vagy ahogyan Goleman (2007) felveti: azok körének a bővítése, akiket a *mi*hez sorolunk, és az *őkhöz* tartozók számának csökkentése.

A nemzetek, államok, intézmények konfliktuális viszonyai mellett megjelent és egyre erőteljesebben beleszól a mindennapi emberi életvitelbe a kultúrák, életformák, szemléletmódok, cselekvési formák konfliktusa. Egyrészt a globalizációs tendenciák felerősödése, másrészt a partikularitások felértékelődése kiszélesítette a konfliktusmezőket. Mondhatni mindennapos lett, a mindennapi életvitel szerves részévé vált a *saját* és az *idegen* szembesülése, a másságok találkozása. E találkozási felületeken a gyakorta kirobbanó konfliktusok mindinkább kikényszerítik a szemben álló feleknek az önnön másságukkal való szembenézését is. Mind a kultúrák és a közösségek, mind pedig az egyéni, személyes életvitel szintjén egyre fokozottabb mértékben, mintegy létszükségletként jelentkezik a bezártság és önmagába zárultság helyett a mással, a másokkal szembeni nyitottság, az uralom helyett a partnerség, az egyoldalú önérvényesítés helyett az együttműködés, a hatalmi beszédmódok helyett a dialógusra való áttérés igénye.

Adekvátnak tűnt tehát azon kérdésekre választ keresni, hogy az *egyenlőség* és a *különbözőség* feszültségével megterhelt emberi viszonyok összefüggésében lehet-e, s ha igen, hogyan, az *én* és a *másik* kapcsolatában megegyezésre jutni? Megvalósítható-e, s ha igen, hogyan, hogy az egymással ellentétes érdekekkel, ellentmondó felfogással, eltérő értékrenddel és kultúrával rendelkező emberek ne sodródjanak bele az ellenségesség és az erőszak mind hevesebb körforgásába, hanem ezt elkerülvén fenntartsák közös kötelékeiket, sőt megerősítsék kapcsolatukat? Végző soron pedig, hogy milyen úton juthatunk megegyezésre és köthetünk békét egymással, hogy összhangban élhessünk? Ezeket kérdéseket a mediáció keretében vizsgáltam, de nem mint intézményről, hanem mint színtérről igyekszem minél többet megtudni és felmutatni.

1. Mediáció és kommunikatív cselekvés

Mediare necesse est, vivere non est necesse.

A mediáció lényeges ígérete, hogy elkerülheti a megegyezés esélyét csökkentő mindkét oldali zsákutcát: (Fisher, Ury, Patton, 1998). Ugyanis a feleknek lehetőséget biztosít arra, hogy túllépjenek:

(a) Egyrészt azon, amikor bármelyik fél önvizsgálat, illetve a másik oldal érvei iránti kíváncsiság nélkül kizárólag a saját helyzetértelmezését, valamint megoldási javaslatait ajánlhatja, melynek címkéje: „*a résztvevők ellenfelek*”.

(b) Másfelől azon is, amely elvfelelő kompromisszummal keresné a mindenáron való *modus vivendit*, melynek címkéje: „*a résztvevők barátok*”.

Ezzel szemben a mediáció azt ígéri, hogy mindkettőt meghaladva segít a feleknek megtalálni a közös erőfeszítéshez szükséges új készséget, s a kölcsönös elégedettségen túl hosszabb távra is megalapozhatja hatékony és konstruktív együttműködésüket, illetve boldogulásukat.

(c) Tehát a *résztvevők problémamegoldókká* válnak a mediációban.

Választ keresve arra a kérdésre, hogy a közvetítői eljárás mennyiben teszi lehetővé a kommunikatív cselekvés megvalósulását, elemzés tárgyává tettem a mediáció narratíváit, illetve tematizációját a hazai szakirodalomban.

1. táblázat: A narratívák implikációi

	Elégedettség narratívája	Társadalmi igazságosság narratívája	Transzformáció narratívája	Elnyomás narratívája
Premissza	A mediáció a konfliktust közös problémaként fogalmazza újra, hogy optimális megoldást találjon rá.	A mediáció közös értékek köré szervezi az egyéneket, hogy koalíciókat hozzon létre.	A mediáció elérhetővé teszi a problémamegoldáshoz szükséges felkészültségeket, és felismerésekre juttatja a konfliktus érintettjeit.	A mediáció manipulál és burkolt módon nyomást gyakorol a kedvezőtlenebb helyzetben lévőkre: megszilárdítja az erők hatalmát, és növeli a gyengék kiszákmányolását, illetve elnyomását.
Cél	Az egyén elégedettségének maximalizálása; a veszteség és a fájdalom minimalizálása. A szükségletek kielégítése.	Szövetségek kiépítése. Érdekközösség létrehozása. Az egyének közötti egyenlőség elősegítése.	Az interakciók minőségének megváltoztatása. A konfliktus átalakítása együttműködéssé.	Az egyenlőtlenségek megszüntetése. Méltánytalanság csökkentése.
Kimenetel	Megállapodás. Nyertes-nyertes pozíció.	Egyezés. Nyertes-nyertes pozíció.	Nincs jelentősége. A cél független a kimeneteltől.	Alku. Kierőszakolt megegyezés. Nyertes-vesztes. A kisebb hatalommal rendelkező rosszabb helyzetbe kerül(het).
A változás „terepe”	Az egyének helyzete változik – átmenetileg jobb pozícióba kerülnek.	Az egyének helyzete változik – átmenetileg jobb pozícióba kerülnek.	Az emberek egymással való kapcsolata változhat/változik – ez visszahat rájuk.	---

Az *elégedettség*, illetve a *társadalmi igazságosság narratívája*, noha az általuk megfogalmazott cél tekintetében eltérnek egymástól – előző a szükségletek kielégítésére, utóbbi az egyének közötti egyenlőség előmozdítására helyezi a hangsúlyt –, az eljárás sikerének a nyertes-nyertes pozíciót megvalósító megállapodást, illetve egyezséget tekintik. Az *elnyomás narratívája* a mediáció célját az alkuban, valamint a kierőszakolt megegyezésben határozza meg, ami leginkább nyertes-vesztes kimenetelhez vezet. Egyedül a *transzformáció narratívája* által megfogalmazott cél független a konfliktus tényleges kimenetelétől. A konfliktusra adott elsődleges válasznak nem az érdekek egyeztetésén keresztüli konszenzus megteremtését tekinti (ami a mediáció kanonizált definíciója), hanem a felek interakciójának, a kommunikáció minőségének megváltoztatását.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a mediáció első három megközelítése inkább sikerre orientált stratégiai cselekvést ír le – s mint tudjuk: a stratégiai cselekvés mindenekelőtt hatni akar. Csak utóbbi, a *transzformáció* szem előtt tartásával tud megvalósulni a *közös megértésre orientált kommunikatív cselekvés* (Habermas, 1994). Azaz, amikor a konfliktusban érintett felek elsősorban nem saját sikerük irányába orientálódnak. Egyéni céljaikat csupán olyan feltételek mellett követik, hogy cselekvési terveik közös helyzeti definíciók alapján egymással összehangolhatók és egymással megfeleltethetők legyenek. Tehát a mediáció transzformatív modelljében tud megvalósulni az a kooperatív értelmezési (és megegyezési) folyamat, amelyben „egyetlen résztvevőnek sincs értelmezési monopóliuma. Mindkét (mindahány) oldal számára az az interpretációs feladat, hogy a *másik* személyes helyzetértelmezését a saját helyzetértelmezésébe bevonja, s ezáltal (beállítódásrelativizálódás és beállítódáscsere) revidált helyzetértelmezés jöjjön létre. Tehát az *ő* (*a másik*) külvilága és az *én* külvilágom, a *mi* életvilágunk előterében, a világhoz való viszonyban elveszti kizárólagosságát, viszonylagossá lesz, és az egymástól eltérő helyzetdefiníciók kielégítően fedésbe hozhatók” (Papp, 1987, 82.).

A mediáció hazai gyakorlatával kapcsolatban az *elégedettség* és a *transzformáció narratívája* fogalmazódik meg elsősorban, előbbi – amelyről azt mondtuk, hogy sikerre orientált stratégiai cselekvést ír le, s mint ilyen, mindenekelőtt hatni akar – lényegesen hangsúlyosabb.

2. Mediáció és társadalmi környezet

„TIZENEGYEDIK (esküdt): Ha szabad közbevetnem, a gyilkosságra való –

TIZEDIK: Ha szabad közbevetnem. Sírba visz már, minek udvariaskodik ennyit?

TIZENEGYEDIK: Azért, amiért maga nem. Így neveltek.”¹

Tekintve, hogy a mediáció társadalmi gyakorlattá válása hazánkban korántsem olyan gördülékeny (számos kihívással szembesül), mint az Európai Unióhoz csatlakozott környező országokban, indokoltnak tartottam megvizsgálni, milyen kultúránkból fakadó rutinokkal kell megbirkóznunk, hogy a közvetítési eljárással ne egy kényszerpályára szorított újabb szükségselekvés lépjen az önkéntesnek és szabadnak gondolt megegyezés helyébe.² Ugyanakkor kirajzolódhasson, hogy a mindkét zsákutcába vezető ambícióval – a másik fél legyőzésével, illetve a mindenáron való kompromisszum erőltetésével – szemben milyen esélye van hazánkban annak az ígéretesebb harmadik útnak, amelyet a közös és kölcsönös problémafeltárási és -megoldási törekvés jelöl ki.

A társadalmi környezet, illetve a kultúra receptivitásának vizsgálatával, sem erre irányuló törekvésekkel az alternatív konfliktusmegoldó módszerekkel kapcsolatban a nemzetközi és a hazai szakirodalomban sem találkoztam, ezen kérdések nem kerültek be a tudományos diskurzusba. Noha kézenfekvő lenne, hiszen hasonló törvényekkel kapcsolatban is megfigyelhető, hogy egészen eltérő eredményekhez vezetnek a különböző országokban.

A kultúra ugyanis – Hofstede (2008) metaforájával „mentális szoftver” – meghatározó a tekintetben, hogy egy adott társadalomban mit tekintenek problémának, milyen potenciális megoldási módokkal kalkulálnak, milyen úton jutnak el a megvalósítandó módszer kiválasztásához, továbbá hogyan ültetik azt a gyakorlatba. Megkíséreltem tehát közelebb férközni a talányos nemzetkarakterológia tárgyához: kezdve a nemzeti karakter tematikájának 19. századi előfutárával, Rónay Jácint naiv, sok intuitív elemet tartalmazó *Jellemisméjével* a legkiérleltebb mai kérdésfeltevésekre alapozott értékszociológiai és magatartástudományi kutatások és vizsgálatok eredményeiig. Ezek alapján igyekeztem óvatosan megfogalmazott

¹ Reginald Rose *Tizenkét dühös embere* (1954) második felvonásának közepén két esküdt feszül egymásnak. A 11. számú, egy európai, osztrák származású órásmester, s a 10. számú, native amerikai autószervez-tulajdonos, aki a nyomornegyedből küzdötte fel magát. Utóbbit irritálja előbbi túlzottan udvarias modora. Az órák azonban az új hazájában eltöltött hosszú évek hatása ellenére sem képes másképpen viselkedni, mint ahogyan nevelték.

² Hogy ne lépjen fel az a mezőgazdaságból hozott analóg probléma, hogy nem azt termeljük, ami adottságainknak megfelel, hanem azt, amit az Európai Unió támogat.

összefüggésekre rámutatni nemzeti kultúránk, illetve lelkiállapotunk és a kommunikatív konfliktusmegoldás esélyének vonatkozásában. Azaz, hogy milyen esélye van hazánkban a mediációnak.

2. táblázat: Nemzeti jellemzőink

Reginó apát (889)	„mindig később cselekedni, mint szavaival kérdezni”
Bölcs Leó (904, <i>Haditaktika</i>)	„ez a nép... pompa és jólét helyett arra törekszik, hogy ellenségeit férfias bátorsággal legyőzze”
18. sz. eleji Tirolban készült metszet (Hankiss, 2008)	„Mi belepusztulunk a folytonos viszálykodásba, vagdalkozásba.”
Rónay (1847, <i>Jellemisme</i>)	Hibáit nem ismeri el, tévedései felett nem búslakodik; hibáiért, veszteségeiért mást okol; lemaradásáért a körülmények és mások felelősek.
Ady (1909, <i>Magyar vétkes bíborban</i>)	„Magyar döllyfel fölrugom, / Hogyha bánt és nem ért meg, / A világot.”
Prohászka (1935, <i>Vándor és bujdosó</i>)	rejtőzködés, a védekezés, a biztonság keresésére és megőrzésére való készítés, s ezekből alkotja meg a passzív rezignáció és ellenállás, ellenzékiesség és pártütés mint magyar magatartások színes csokrát
Babits (1939, <i>A magyar jellemről</i>)	„Nagy nemzeti cselekményekre, fellendülésekre a magyar majdnem mindig csak megháborítások, sértések alapján szánta el magát.”
Bibó (1986, <i>Válogatott tanulmányok</i>)	„... <i>nem a maga való mivoltából</i> akar megélni, hanem abból, hogy neki az élettől, a történelemtől, a többitől <i>követelmivalója</i> van.”
Kopp és Skrabski (1988–2008)	Társadalmi bizalmatlanság: „Az emberek általában aljasak, önzőek, és ki akarják használni a másikat.” „Senki sem törődik azzal, hogy mi történik a másikkal.” „A legbiztosabb nem bízni senkiben.” Rivalizálás: „Ha egy jó ismerősöm sikeréről hallok, úgy érzem, mintha magam kudarcot vallottam volna.”
Hankiss (1999)	A nemzetet egyfajta traumatikus-diszkriminatív szemlélet jellemzi, amely nemzeti ellenségeskedést és egyre erőteljesebben megmutatkozó véres harcokat eredményez.
Losonczi (2005)	Az élet valamennyi területét áthatja az indulat; a sokszorosan meghasadt társadalom ellenérzésekből és gyűlöletből épít falakat.
Hofstede (2008)	Erős bizonytalanságkerülés (UAI=83) - Az életben rejlő bizonytalanság állandó fenyegetést jelent – ezzel meg kell küzdeni. - Magas stressz- és szorongási szint. - Menekülés a kétes helyzetektől – akár kockázatos magatartás árán is. - Ideggyűlölet: „Ami különbözik, ami más, az veszélyes.” - Erősebb a nacionalizmus és a csoportok közötti erőszakba torkolló konfliktusok veszélye. - Tudományos ellenfelek (eltérő meggyőződést képviselő emberek) nem lehetnek személyes barátok.
Tölgyessy (2009)	A konszenzusos alapértékek hiányában csak a másik fölött aratott totális győzelem jöhet

	számításba a konfliktus lehetséges megoldásaként.
--	---

A magyar kultúra, avagy plauzibilitási rendszer alapja – ahogy kiderült – évszázadok óta a *bizonytalanságkerülés*. Nemcsak intenzitása szól emellett, hanem tartós fennmaradása is. A százötven évvel ezelőtt készült intuitív alapú felmérések csakúgy, mint a legújabb értékszempontú és magatartástudományi elemzések a kultúrának ebben az egy dimenziójában maradéktalanul megegyeznek. A bizonytalanság kerülése, vagy inkább a bizonytalanság elviselésének képtelensége tehát olyan sajátossága a magyar mentalitásnak, amely az összes többi dimenziót megelőzi, avagy éppen magyarázza, tekintve hogy az élethez szükséges legalapvetőbb attitűdünket fejezi ki. Hozzáállásunkat a körülményekhez, a konfliktusokhoz, egymáshoz, személyes lehetőségeinkhez, s végső soron a jövőhöz.

Ez alátámasztja a magatartástudományi kutatások azon eredményeit is, miszerint a társadalmi tőke kimerülőben van, a bizalom erői egyre kevésbé mozgósíthatók a társadalomban, s folyamatosan emelkedik azok száma, akik sem tervekkel, sem ambíciókkal, sem szilárd norma- vagy értékrendszerrel nem rendelkeznek. Mindez, úgy tűnik, nem ösztönöz együttműködésre, közös problémafeltárássra és megoldásra, sem megegyezésre, sőt, a konfliktusmegoldásban való személyes részvételre és a saját felelősség vállalására sem.³ Ám biztató reménysugárként tűnik föl a mediáció hazai receptivitása tekintetében éppúgy, mint a magyar társadalom életképességével összefüggésben, hogy míg a társadalmi tőke valamennyi dimenziója fokozatos romlást mutat, az általános társadalmi bizalomvesztést a barátoktól, rokonoktól, családtagoktól, házastárstól várható társas támogatással, ezen kapcsolatok erősítésével igyekszünk ellensúlyozni (Skrabski, 2008).

A bizonytalanságban egyetlen menedék tűnik biztosnak az interperszonális konfliktusok vonatkozásában: a sértett én önmaga felé, illetve önmagába fordulása. Azaz a *sérelem valósága*. Ugyanis ami azon túl van, az újabb bizonytalanságként tűnik föl. Ahhoz, hogy a sértett felek egymás felé forduljanak és párbeszédet kezdeményezzenek egymással, bizalomra lenne szükség.

³ Ellenpéldaként érdemes megemlíteni az 1989. június 13-tól szeptember 18-ig tartó Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokat a Parlamentben, amikor négyszáz ember – különböző ellenérdekelt csoportok – egy kiélezett történelmi helyzetben mintegy száz napon át kitaróan tárgyalt és vitázott egymással annak érdekében, hogy előkészítsék a békés átmenetet. Ez a konszenzuskeresés talán az elmúlt százötven év legszebb politikai „pillanata”.

3. Interperszonális konfliktus – érdekellentét és/vagy kirekesztés

„Az ellenségfogalmak nem az éj leple alatt keletkeznek. Kész formulák, mindazonáltal az emberek in actu egyedivé teszik őket, s így a cselekedetek részévé válnak.”⁴

Az interperszonális konfliktusokat leggyakrabban az érdekek összeütközéséből vezetik le (H. Szilágyi, 2005); szokásos tipizálni a konfliktusokat az érdekkülönbségek fajtái szerint is (Szijártó, Tamás, Tóth, 2001). Annak alapján, hogy az *én* a másokkal való kölcsönviszonyban épül fel (Mead, 1973; Buber, 1991; Lévinas, 1976), azt gondolom, hogy az interperszonális konfliktusban megkérdőjeleződnek az azonosságok, s ezzel együtt megváltoznak a kötelezettségek, várokozások, percepciók, elvárások és attribúciók is. Volf (2001) a megváltozott azonosságok „kiigazítására” két lehetőséget lát: vagy kiiktatjuk világunkból a másikat, melynek mechanizmusa a *kirekesztés*, ami alatt a szituált én-ből való kirekesztést kell értenünk; avagy olyan módon alakítjuk át azonosságunkat, hogy abban a másiknak helyet készítünk, amely a *befogadás* folyamatán, azaz az én-ben a másiknak való hely megteremtésén keresztül valósul meg.

Volf érvelését követve azt vélelmezem, hogy az interperszonális konfliktusokban az érintettek ítéleteiben és gyakorlatában azonosítható a kirekesztő hajlam, amely a felek egymásról alkotott képében, azaz „ellenségképében” ragadható meg. Ezt a nyelvi formákkal és jelentéstani struktúrákkal vizsgálható ellenségképet tekintem a bizalomvesztés operacionalizált mérőeszközének – hangsúlyos hipotézisem igazolására, amely szerint az interperszonális konfliktusokban az érdekellentét mellett minden esetben számolnunk kell a felek közötti bizalom sérülésével vagy elvesztésével is.

A kirekesztés mechanizmusának elméleti felvázolása, valamint azon kérdés megválaszolása után, hogy hogyan képezzük meg nyelvileg, előítéleteinkben és cselekedeteinkben azt a másikat, akit azután bűnösnek, gonosznak, eliminálandónak kiáltunk ki – a kutatás előfeltevéseivel kapcsolatban 2007-ben elkezdett, s három éven keresztül folytatott *pilot study* típusú empirikus vizsgálattal igazoltam állításomat a bizalomvesztés vonatkozásában.

A vizsgálatban a KRE BTK Pszichológiai Intézetének azon hallgatói vettek részt, akiknek különböző kurzusokat vezettem. Röviden a feladat úgy szólt: gondolatban idézzenek fel egy

⁴ Koselleck, 1994.

olyan közelmúltbeli személyes konfliktushelyzetet, amely még nem rendeződött, ugyanakkor foglalkoztatja, zavarja, nyugtalanítja őket. A szituáció felidézésére tíz percet szántunk. Ezt követően kiosztottam egy-egy lapot *A portré* felirattal, s arra kértem őket, hogy néhány percig koncentráljanak az emlékezetbe idézett konfliktus másik szereplőjére, majd készítsenek róla egy jellemzést. Mutassák be az illető külső-belső tulajdonságait, szándékait, indítékait, írják le minél részletesebben, hogy milyen embernek látják a másikat. A feladatban való részvétel nem volt kötelező, ennek ellenére mindenki vállalkozott rá. Összesen 186 „portré” készült ilyen módon. Terjedelmük változó, átlagosan féloldalas írások születtek.

Két példa a portréból:

072_A⁵ Az anyám 48 éves, bolti eladó. Tök átlagosan néz ki, mint a legtöbb anya. Normál magasság, rövid vörös haj, szemüvege is van, és átlagos testalkatú. Állandóan veszekszünk, mert folyton elmászkal, én meg öcsém meg nem tudjuk, hogy hol van, meg mikor jön. Azóta ilyen, hogy szétköltöztek apával. Tiszta zakkant lett. Még csak ebédet sem főz, pedig régen mindig csinált. Ha nem lennék otthon egy hétig, szerintem neki fel sem tűnne. Ritkán van otthon, viszont ha hazaér, állandóan ordibál. Régen jó fej volt, mindig elengedett mindenhova, most meg folyton aggódik. 23 éves vagyok, könyörgöm, talán már nem kéne. Jó lenne, ha végre megint úgy viselkedne, ahogy egy anya szokott, mert már rohadtul unom ezt. Régebben kajakozott sokáig, most már nem megy, pedig bírná. Nehéz róla bármit is írni, mert már nem tudom, hogy kicsoda lett. Régen irigyeltek a haverok, hogy anya milyen vicces, meg jó fej, meg mindig csinált nekünk kaját. Apa még ráncba szedhetné, de ő meg kiszállt ebből az egészszből. Szóval most van egy mogorva, dühös anyám, egy nemtörődöm apám és egy kétségbeesett öcsém.

074_A Anya halála óta csak probléma van otthon. Apa sokat iszik, néha már reggel is be van rúgva, és folyton csak ordibál velem meg a bátyámmal. A bátyám könnyen megoldotta, mert elköltözött otthonról, én viszont a sulis miatt még nem mehetek. Bár így sem töltök otthon sok időt, mivel ha tehetem, inkább a csajoknál alszom. Apa 56 éves mozdonyvezető. De a pia miatt már két éve kirúgták, és most munkanélküli. Nem is akar dolgozni, mert felveszi a segélyt, elissza, és így szerinte minden jól van. Ha a bátyám nem dolgozna, nem is tudom, kitől kapnék pénzt. Apával sose jöttem ki jól, mindig is mogorva ember volt. De amíg anyu élt, addig minden rendben volt. Hogy ő most valójában milyen? Hát azt nem tudom, józanon általában csak akkor látom, ha alszik, bár talán akkor is részeg. Nem érdekli semmi és senki. Egy önző iszákos állat lett. Tudom, hogy az apámról nem kéne ilyeneket írnom, de amiket

⁵ Az adott szöveg kódja.

itthon művel, azok után ne várja el, hogy szeressem. Nincs hobbija a pián kívül, meg sokat cigizik is, egy csomósor a lakásban, amit tudja, hogy utálok. Azért havonta egyszer kb. jó fej, mindent megígér, hogy megbánta és megváltozik, olyankor együtt töltünk egy napot, és én minden alkalommal hittem neki. Mára ezeknek a napoknak csak örülök, de már nem veszem komolyan a szavait. Persze legbelül örülnék, ha nem nekem lenne igazam, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy csak áltatnám magam. A lényeg, hogy amint elvégeztem a sulit, lelépek otthonról, majd néha meglátogatom, amikor józan, és elfelejtem ezeket a szörnyű éveket.

A kvantitatív tartalomelemző vizsgálat során a NooJ számítógépes nyelvi elemző rendszert, valamint az ATLAS.ti 5.0 tartalomelemző szoftvert használtam. A vizsgálat tárgykörébe azokat az elméleti háttér alapján meghatározott dimenziókat vontam be, amelyekről úgy véltem, hogy egyértelműen hozzájárulnak az ellenségképhez. Ezek: az általánosító kifejezések, a szelfnek, valamint a szelf cselekvéseinek előfordulásai, a parancsoló szükségyszerűségek, a következtetések, az érzelmek, a kogníció, a másik személy pozitív és negatív tulajdonságai, valamint a jelennel és a múlttal kapcsolatos, illetve azokra utaló kifejezések.

3. táblázat: A kódok előfordulásának relatív gyakorisága az *A portrékban*

Kód neve	Átlag	Szórás
Általánosítás	.0082	.00885
Én és cselekvései	.0493	.04454
Imperatívuszok	.0297	.01723
Következtetések	.0329	.01848
Érzelem	.0365	.02498
Kognitív	.0361	.01757
Érzelem-negatív	.0196	.01764
Érzelem-pozitív	.0168	.01524
Tulajdonság-negatív	.0102	.01253
Tulajdonság-pozitív	.0095	.01409
Jelen	.1505	.04735
Múlt	.0582	.04646

A kódok előfordulásának gyakoriságát Wilcoxon-próbával vetettük össze.

Az ellenségképet kirajzoló nyelvi formák és jelentéstani struktúrák gazdag repertoárja tárult elénk az elemzett szövegekben.

A korrelációs elemzéseket az egyes dimenziók (vö. kódok, illetve modulok) közötti összefüggések feltárására terveztük.

4. táblázat: A kódok relatív előfordulása közötti korrelációk

	Ált.	Én	Imp.	Köv.	Érz.	Kogn .	Neg. érz.	Poz. érz.	Neg. tul.	Poz. tul.	Jelen	Múlt
Ált.		.288	.050	.109	-.142	-.002	.008	-.154	.287	-.107	-.008	.169
Én			-.057	-.117	-.156	.062	.075	-.251	-.318	-.224	-.240	.642
Imp.				.249	-.037	-.070	-.008	-.004	-.093	.101	.174	-.030
Köv.					-.014	.144	.066	-.012	.062	.082	.317	-.061
Érz.						.031	.636	.751	.139	.199	.222	-.206
Kogn .							.063	-.009	.001	.071	.078	.007
Neg. érz.								.053	.094	.055	.179	.072
Poz. érz.									.065	.230	.179	-.293
Neg. tul.										.087	.057	-.178
Poz. tul.											.056	-.278
Jelen												-.398
Múlt												

Az egyes változók (vö. kódok) előfordulása közötti korreláció vizsgálatához a Spearman-féle eljárást választottuk.

Ezek némelyike között szorosabb pozitív korrelációt is sikerült kimutatni – úgymint az általánosítás, valamint az én és cselekvései között; az imperatívuszok és a következtetések viszonylatában; a következtetések és a jelen összefüggésében; s legerősebb pozitív korreláció az énes közlések és a múlt között mutatkozott.

Ezek az eredmények megerősítettek abban, hogy érdemes lenne az ellenségkép összetevőit tovább pontosítani, mindenekelőtt a szemantikai aspektusok és a konceptuális tartalmak előtérbe helyezésével. Továbbá hasznosnak mutatkozik elvégezni a portrék összehasonlító elemzését olyan jellemzésekkel, amelyeket nem a konfliktus tematizál: irodalmi művekben található jellemrajzokkal, a szereplőket bemutató szövegekkel. Ennek során pontosabb ismeretekhez jutnánk az ellenségképet alkotó dimenziókról és azok viselkedéséről.

4. Mediáció és a „mi” közös építése

„Az »ölelés« az az akarat, hogy »befogadjunk« másokat, valamint azonosságunkat – nekik helyet készítve – kiigazítsuk. Az ölelés akarása ugyanis megelőz minden másokról szóló »igazságot«, illetve a mások »igazának« értékelését. Ez az akarat soha nem válogat, nem is változik, ugyanis meghaladja a világ »jóra« és »rosszra« való erkölcsi felosztását.”⁶

A mediációt a participációs elmélet⁷ alapján olyan *színtér*nek tekintem, amely módot teremt a konfliktusban álló felek interakciójának átalakítására; katalizálja a befogadás – azaz a konfliktusban megváltozott azonosságok közös újraalkotásának – folyamatát; lehetőséget kínál arra, hogy a másik ne maradjon ellenség; s az ellenségkép dekonstrukcióján keresztül az érintettek között helyreállhasson a bizalom.

Végső soron azt valószínűsítem, hogy a mediáció mint a konfliktusmegoldás alternatív módszere, több lehetőséget hordoz, mint ami általános definíciójában – az érdekek egyeztetésével a konfliktusban álló felek közötti konszenzus megteremtése – megfogalmazódik. Egyrészt a bizalomépítés eszközeként hozzájárul a társadalmi tőke gyarapításához, egyúttal valamiféle kiutat, helyes és követendő magatartást javasol abból a szorongató helyzetből, hogy az ember a másik embert ellenségévé nevezi ki.

Vizsgálat tárgyává tettem, hogy:

- ebben az ágensek felkészültségei által „kifeszülő” térben milyen új típusú szignifikációk jöhetnek létre;
- a mediáció folyamata a felkészültségeket eredményező konvencionális pályák helyett milyen kreatív lépéseket tartalmazó innovatív pályákat nyit meg;
- milyen típusú dialogikus viszony a mediáció;
- mik ennek a különleges kontextusnak a legfontosabb sajátosságai;
- hogyan zajlik ebben a térben a találkozás.

Ezt követően összehasonlító kvantitatív tartalomelemző vizsgálat segítségével törekedtem választ adni arra a kérdésre, hogy a mediáció mennyiben tölti be a neki adresszált szerepet.

⁶ Volf, 2001.

⁷ A participációs modell a kommunikációra olyan állapotként tekint, amely az ágens számára elérhetővé teszi a probléma felismeréséhez, valamint a probléma megoldásához szükséges felkészültségeket (Horányi, 1999a, 1999b, 2003, 2007).

Mivel a magyar társadalom (ahogy láttuk a 2. tézisnél) bizalmatlan az új humántechnológiákkal szemben, és komoly nehézségekbe ütközik az érintett felek között a mediációs helyzet kialakítása, továbbá a számon tartott mediált esetek többségében csupán a formális részvétel valósul meg, kevés ügyben születik konszenzus az érintettek között, és mivel az eljárás magánjellegű illetve bizalmas, nincs lehetőség a mediált esetek nyomon követésére, sem a folyamat teljessége nem vizsgálható.

Mindez felvetette annak szükségességét, hogy a folyamatot elemeire bontsuk, s megkíséreljük a mediáció szakaszainak némelyikét alternatív elemekkel helyettesíteni. A vizsgálatban ugyanazok a hallgatók vettek részt, akik elkészítették az *A portrét*, az egyes feladatok – amelyek a mediáció bizonyos szakaszainak helyettesítéseként voltak értelmezhetők – az óráknak megfelelően hetente követték egymást. A kurzus utolsó óráján a hallgatók azt a feladatot kapták, hogy idézzék emlékezetükbe azt a személyt, akiről az *A portrét* készítették, s írjanak róla ismételten egy minél részletesebb jellemzést, beleértve az illető külső-belső tulajdonságait, szándékait, indítékait. Ez a jellemzés – amit *B portré*nek neveztünk – hivatott az ellenségképben történt változások regisztrálásához alapot szolgáltatni.

Noha a vizsgálat csupán egyoldalú „konfliktusmegoldást” modellez, azt vártuk tőle, hogy igazolhatóvá váljon a mediáció transzformatív hatása – ami a disszertáció fő célkitűzése –, melyen keresztül megvalósulhat az ellenségkép dekonstrukciója, s a kapcsolat – legalábbis az egyik fél részéről – elmozdul a bizalom helyreállása irányába.

Vizsgálati hipotézisek:

5. táblázat: Kódok előfordulásának relatív gyakorisága az A és a B portrékban

Kód neve	A portré		B portré	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Általánosítás	.0073	.00916	.0107	.01421
Én és cselekvései	.0228	.02501	.0440	.04328
Imperatívuszok	.0306	.01878	.0306	.02422
Következtetések	.0312	.02048	.0342	.02382
Érzelem	.0375	.02224	.0428	.02789
Kognitív	.0335	.01815	.0345	.02474
Érzelem-negatív	.0178	.01778	.0132	.01400
Érzelem-pozitív	.0197	.01620	.0296	.02422
Tulajdonság-negatív	.0121	.01257	.0132	.02436
Tulajdonság-pozitív	.0186	.01914	.0236	.03963
Jelen	.1576	.05215	.1514	.06423
Múlt	.0306	.02638	.0470	.04622

Az elemzést Mann-Whitney U-próbával végeztük.

Míg konfliktushelyzetben az én bizonytalansága felerősödik, s gyakori lehet az én elvesztése, amihez elméleti ismereteink szerint hozzájárul az is, hogy ellenséges viszonyban a személy nemcsak a másiktól, hanem saját énjétől is eltávolodik – a B portrékban az éntre utaló szavak, illetve az énnel összefüggésben lévő cselekvések előfordulásának növekedését feltételeztük.

A B portrékban szignifikánsan gyakrabban fordultak elő az „énes” kódok, mint az A portrékban ($U=667$; $p<0,05$).

Észlelésünk megváltozása a konfliktus átértékeléséhez vezet, s amennyiben megváltozik a helyzet jelentése, azok érzelmi hatása is átalakul. Újragondoljuk a másikkal szemben táplált negatív zsigeri érzéseket, s rosszul megválasztott viszonyulásunkat olyannal helyettesítjük, amely önmagunk és a kapcsolat számára is hasznosabb. Az empátia ugyanakkor megteremti a visszacsatolás hurkát is, ugyanis azon munkálkodik, hogy észlelésünk, illetve a másik ember valósága „egybeessen”. Ilyen módon a B portrékban kézenfekvőnek tűnt a pozitív érzelmek, valamint a másik erősségeire utaló szavak gyakoriságának növekedése.

A B portrékban a „pozitív érzelmek” is szignifikánsan gyakrabban fordultak elő, mint az A portrékban ($U=712,5$; $p<0,05$).

Míg az általánosítások, a parancsoló szükségszerűségek, valamint a következtetések és feltételezések tekintetében ezzel ellentétes változásra számítottunk – csökkenésüket vártuk a *B portrékban*. Ezen kódok változása azonban nem szignifikáns.

Ám a másiktól konstruált ellenségképben történt várakozásunknak megfelelő változás, vagy szerényebben fogalmazva elmozdulás, reménykeltő a tekintetben, hogy jóval nagyobb elemszámú és reprezentatív mintán, a mediáció több vagy valamennyi szakaszának helyettesítésével kiegészítve a vizsgálatot, sikerül igazolni az elméleten túl a gyakorlatban is, hogy a mediáció alkalmas eszköze a „mi” közös építésének, illetve a bizalom újjáépítésének. Ha úgy tetszik, nemzetkarakterológiai deficitünk csökkentésének hatékony instrumentuma.

Csak a bizalomra bizalommal felelő ember kerülhet abba az ismeretelméleti pozícióba, amely a világ partikuláris elemein kívül az egész dimenziójával is foglalkozni tud. Továbbá csak az erre épülő megértés segíthet azok körének bővítésében, akiket a *mi*hez sorolunk, illetve az *őkhöz* tartozók számának csökkentésében.

És addig is, amíg a mediáció társadalmi gyakorlattá válik, megbeszélhetnénk „az 1944. március 19-étől, a német bevonulástól, nemzeti önrendelkezésünk 1849 óta első újra elvesztésétől kezdve mindmáig tartó eseményeket – de nem a történelmieket, hanem a családi tragédiákat, amelyeket itt az állandó hatalmi jelmezváltás(i kísérlet) okoz, lassacskán hatvankettedik éve. ...meg kéne ismerkednünk egymás sírásával. Ki hány sérelem emlékét őrzi? Olyan sérelmekét, amelyekről azt gondoljuk, hogy az ellenkező oldalon álló fél az okozója vagy a felelőse. Mi magunk nem. Nem azt kell eldönteni, hogy a vád igaz-e vagy sem. Azt kellene elismernie a szemben álló feleknek, hogy mindkettejük fájdalma és vesztesége valódi. Ezért méltányolható. ... Ezt a katartikus találkozót az országban mindenütt, kulturált körülmények között, színháztermekben, művelődési központokban, tenispályákon, faluházakban, mindkét fél számára elfogadható helyeken képzelem. És nem néhány napig vagy hétig tartana mindez, hanem addig, amíg kell. Több évig is akár. ... Addig, amíg van panasz, mely nem hallgattatott meg. ... A fontos az, hogy mindenki adja ki magából, ami

benne van. Ami fáj, amit nem tud elfelejteni, amiért máig gyászol, vagy amit máig nem ért”
(Kornis, 2006, 93–95.).

[A doktori dolgozat bibliográfiája]

- Abel, R. (1982). "The contradictions of informal justice." In Abel, R. (Ed.). *The politics of informal justice*. New York: Academic Press.
- Adler, A. (1964). *Superiority and social interests: A collection of later writings*. Chicago: Northwestern University Press.
- Adler, N. (1993). Do cultures vary? In Weinshall, T. D. (Szerk.). *Societal culture and management*. Berlin: Walter der Gruiter.
- Alfini, J. J., Press, S. B., Sternlight, J. R. & Stulberg, J. B. (2001). Mediation theory and practice. In Strasser, F. & Randolph, P. (2005). *Mediáció: A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Allport, G. (1958). The nature of prejudice. In Varga K. (2003). *Értékek fénykörében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Arendt, H. (1968). *Between past and future: Eight exercises in political thought*. New York: Viking.
- Aquinas, T. (1948). *Summa theologica*. New York: Benzinger.
- Babits M. (1939). A magyar jellemről. In Szekfű Gy. (Szerk.). *Mi a magyar?*
- Bakacsi Gy. & Takács S. (1998). Honnan–hová? A nemzeti és szervezeti kultúra változásai a kilencvenes évek közepének Magyarországon. *Vezetéstudomány*, XXIX(2), 15–22.
- Bakos F. (1994). *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Barabás T. (2004). *Börtön helyett egyezség?* Budapest: KJK-Kerszöv.
- Bárándy P. (2008). Közvetítői eljárás büntetőügyekben. In Kondorosi F. & Ligeti K. (Szerk.). *Az európai büntetőjog kézikönyve* (pp. 681–682). Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Barber, B. (1984). *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. Berkeley: University of California Press.
- Barcy M. & Szamos E. (2002). „*Mediare necesse est*”: A mediáció technikai és társadalmi alkalmazása. Budapest: Animula.
- Barinkai Zs., Herczog M., & Lovas Zs. (2004). Nemzetközi közvetítői gyakorlat. In Sáriné dr. Simkó Á. (Szerk.). *A mediáció: A közvetítői tevékenységről* (pp. 61–65). Budapest: HVG ORAC.
- Bartal A. (1901). *A magyarországi latinság szótára*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Baxter, L. & Montgomery, B. (2001). Kapcsolati dialektika. In Griffin, E. (2001). *Bevezetés a kommunikációelméletbe* (pp. 168–180). Budapest: Harmat.
- Beck, A. T. (1999). *A gyűlölet fogságában*. Budapest: Háttér.
- Benhabib, S. (1992). *Situating the self: Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*. New York: Routledge.
- Biblia*. (1992) Budapest: Kálvin.
- Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*. (1983). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Bibó I. (1986). *Válogatott tanulmányok I–III*. Budapest: Magvető.
- Black, D. (1976). The behavior of law. In H. Szilágyi I. (2005). *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest: Szent István Társulat.
- Boulding (1962). In *Mediáció: Az egyezségteremtés művészete* (p. 3). Partners füzetek, 4. [1996]. Budapest: Partners Hungary Alapítvány.
- Böckenförde, E. W. (1988). Az ember a mai jogrend tükrében. In Krzysztof M. (Szerk.). *A modern tudományok emberképe* (pp. 118–128). Budapest: Gondolat.
- Brown, H. J. & Marriott, A. L. (1993). ADR principles and practice. In Rúzs Molnár K. (2004). *A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései, különös tekintettel munkajogi*

- vonatkozásaira. Acta juridica et politica, Tomus LXVI. Fasc. 19. Szeged: SZTE ÁJK Tud. Biz.
- Buber, M. (1991). *Én és te*. Budapest: Európa.
- Buda B. (2006). *Empátia*. Budapest: Urbis.
- Burger, W. (1982). "Isn't there a better way?" *American Bar Association Journal*, 68, 274–277.
- Bush, R. A. B. & Folger, P. J. (1994). *The promise of mediation: Responding to conflict through empowerment and recognition*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
- Bush, R. A. B. & Folger, P. J. (2005). *The promise of mediation: The transformative approach to conflict*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
- Caputo, J. D. (1993). *Against ethics: Contributions to a poetics of obligation with constant reference to deconstruction*. Bloomington: Indiana University Press.
- Condlin, R. J. (1992). 'Bargaining in the Dark'. In Strasser, F. & Randolph, P. (2005). *Mediáció: A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Csécsei R. (2003). Szerződéses jogviták és mediáció. In Eörsi M. & Ábrahám Z. (Szerk.). *Pereskedni rossz! Mediáció: A szelíd konfliktuskezelés* (pp. 67–87). Budapest: Minerva.
- Csepeli Gy. (1992). *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.
- Dahrendorf, R. (1994). *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest: Gondolat.
- Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict: Constructive and destructive processes*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Diener, E., Diener, M. & Diener, C. (1995). Factors predicting subjective well-being of nations. In Varga K. (2003). *Értékek fénykörében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Durant, W. (1962). Outlines of philosophy, Plato to Russel. In Strasser, F. & Randolph, P. (2005). *Mediáció: A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Eckhoff, T. (1973). 'A közvetítő, a bíró és az adminisztratív a viszályrendezésben'. In Sajó A. (Szerk.). *Jog és szociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Edelman, M. (1988). Politikai ellenségek konstruálása. In Szabó M. (Szerk.). (1998). *Az ellenség neve* (pp. 88–122). Budapest: Józsefvárosi Műhely.
- Ehmann B. (2002). *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum.
- Eörsi M. & Ábrahám Z. (Szerk.). (2003). *Pereskedni rossz! Mediáció: A szelíd konfliktuskezelés*. Budapest: Minerva.
- Erdélyi K. (2003). Mediációs lehetőségek a társasági jog területén. In Eörsi M. & Ábrahám Z. (Szerk.). *Pereskedni rossz! Mediáció: A szelíd konfliktuskezelés* (pp. 88–103). Budapest: Minerva.
- Erdheim, M. (1992). Das Eigene und das Fremde. *Psyche*, 46, 730–744.
- Ferenczi A. (2003). A mediáció csökkentheti az erőszakot. *Párkapcsolat – Konfliktuskezelő Magazin*, I–III.
- Ferenczi A. (2006). Interdiszciplináris kérdések az orvoslásban: Beszélgetés dr. Kopp Máriával. *Lege Artis Medicinae*, 16(10), 908–912.
- Ferenczi A. (2008). Halál és a lányka: A másoknak adott válasz. *Lege Artis Medicinae*, 18(4), 329–333.
- Feuerbach, L. (1978). *A kereszténység lényege*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Finály H. (1884, 2002). *A latin nyelv szótára*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Fineman, M. (1988). "Dominant discourse, professional language and legal chance in child custody decisionmaking." *Harvard Law Review*, 101(4), 727–774.
- Fisher, R. & Brown, S. (1988). *Getting together: Building a relationship that gets to yes*. Boston: Houghton Mifflin.
- Fisher, R., Ury, W. & Patton, B. (1998). *A sikeres tárgyalás alapjai*. Budapest: Bagolyvár.

- Foucault, M. (1988). *Madness and civilization: A history of insanity in the age of reason*. New York: Random House.
- Foucault, M. (1990). *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- Fukuyama, F. (1997). *Bizalom*. Budapest: Európa.
- Fukuyama, F. (2000). *A Nagy Szétbomlás*. Budapest: Európa.
- Fülöp É. (2008). Az érzelmek reprezentációja történelmi regényekben és történelemkönyvekben. In *Megismerés, reprezentáció, értelmezés, 10 éves a PTE Pszichológiai Doktori iskolája* (pp. 99–114).
- Gadamer, H. G. (1984). *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest: Gondolat.
- Gadamer, H. G. (1991). Szöveg és interpretáció. In Bacsó B. (Szerk.). *Szöveg és interpretáció* (pp. 17–43). Budapest: Cserépfalvi.
- Gaylin, W. (1984) idézet In Beck, A. T. (1999). *A gyűlölet fogságában*. Budapest: Háttér.
- Geertz, C. (1983). From the native's point of view: On the nature of anthropological understanding. In *Local knowledge: Further essays in interpretative anthropology* (pp. 55–70). New York: Basic Books.
- Gluckman, M. (1965). Politics, law and ritual in tribal society. In H. Szilágyi I. (2005). *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest: Szent István Társulat.
- Goleman, D. (2007). *Társas intelligencia: Az emberi kapcsolatok új tudománya*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Göncz K. & Wagner K. (2003). Konfliktuskezelés és mediáció. In Eörsi M. & Ábrahám Z. (Szerk.). *Pereskedni rossz! Mediáció: A szelíd konfliktuskezelés* (pp. 7–48). Budapest: Minerva.
- Gönczöl K. (2005): A szolgáltatott igazság. *Élet és Irodalom*, XLIX(40).
- Gönczöl K. (2007). Helyreállítható igazságszolgáltatás – helyreállítható bizalom. *Élet és Irodalom*, LI(39).
- Görgényi I. (2006). *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*. Budapest: HVG Orac.
- Gruen, A. (2000). *Der Fremde in uns*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Gruen, A. (2003). *A normalitás tébolya*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Gurevitch, Z. D. (1989). The power of not understanding: The meeting of conflicting identities. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 25(2), 161–173.
- Hajdú J. (1998). The methods of alternative dispute resolution (ADR) in the sphere of labour law. In Rúzs Molnár K. (2004). *A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései*. Szeged: SZTE ÁJK Tud. Biz.
- Hanák P. (1994). Alkat és történelem: Egy Bibó-tanulmány továbbgondolása. *Világosság*, 5–6, 3–37.
- Habermas, J. (1994). *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz.
- Hankiss E. (1999). *Proletár reneszánsz*. Budapest: Helikon.
- Herczog M. (Szerk.). (2002). *Együtt vagy külön*. Budapest: KJK-Kerszöv.
- Herczog M. (Szerk.). (2003). *Megbékélés és jótétel: Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest: Család, Gyermek, Ifjúság Közhasznú Egyes.
- Herczog M. (2007). Jótétel és megbékélés. *Népszabadság*. Január 29.
- Hirsch, H. (1995). *Genocide and the politics of memory: Studying death to preserve life*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Hoebel, E. A. (1954). The law of primitive man. In H. Szilágyi I. (2005). *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest: Szent István Társulat.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations*. Maidenhead: McGraw-Hill.
- Hofstede, G. & Hofstede, G. J. (2008). *Kultúrák és szervezetek: Az elme szoftvere*. Pécs: VHE Kft.

- Horányi Ö. (1999a). A kommunikációról. In Béres, I. & Horányi Ö. (Szerk.). (2001). *Társadalmi kommunikáció* (pp. 22–34). Budapest: Osiris.
- Horányi Ö. (1999b). A személyközi kommunikációról. In Béres I. & Horányi Ö. (Szerk.). (2001). *Társadalmi kommunikáció* (pp. 57–85). Budapest: Osiris.
- Horányi Ö. (Szerk.). (2007). *A kommunikáció mint participáció*. Budapest: Typotex.
- Horney, K. (2004). *A neurotikus személyiség napjainkban*. Budapest: Ursus Libris.
- House, R. (1998). A brief history of GLOBE. *Journal of Managerial Psychology*, 13(3/4), 230–240.
- House, R., Javidan, M., Hanges, P. & Dorfman, P. (2002). Understanding cultures and implicit leadership theories across the globe: an introduction to project to GLOBE. *Journal of World Business*, 37, 3–10.
- Hunyadi Gy. (2001). A nemzeti karakter talányos pszichológiája. In Hunyadi Gy. (Szerk.). *Nemzetkarakterológiák: Rónay Jácint, Hugo Münsterberg és Kurt Lewin írásai* (pp. 7–50). Budapest: Osiris.
- Inkeles, A. & Levinson, D. J. (1969). National character: The study of modal personality and sociocultural systems. In Varga K. (2003). *Értékek fénykörében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ITIM (Institute For Training Intercultural Management), (1996). 5-D Pocket Guide. Den Hag.
- Karácsony S. (1922–1938). A magyar észjárás. In *Magyar Hírmondó*. (1985). Budapest: Magvető.
- Kardos F. & Ábrahám Z. (2003). Különelő szülő kapcsolattartása gyermekével – mediáció a legkisebbek védelmében. In Eörsi M. & Ábrahám Z. (Szerk.). *Pereskedni rossz! Mediáció: A szelíd konfliktuskezelés* (pp. 131–149). Budapest: Minerva.
- Kereszty É. (2003). Közvetítők az egészségügyben: az Egészségügyi Közvetítői Tanács. In Eörsi M. & Ábrahám, Z. (Szerk.). *Pereskedni rossz! Mediáció: A szelíd konfliktuskezelés* (pp. 150–174). Budapest: Minerva.
- Kerecsi K. (2006). *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Bibliotheca iuridica, 34. Budapest: CompLex.
- Kiss A. (2006). A közvetítői eljárásról. In Irk F. (Szerk.). (2006). *Kriminológiai tanulmányok*, 43. (pp. 241–264). Budapest: OKRI.
- Kluckhohn, C. (1951). The study of culture. In Burgulya I.-né & Bakony K. (2004). *Vállalati kultúra*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kopp M. & Skrabski Á. (1995). *Magyar lelkiállapot*. Budapest: Végeken Kiadó.
- Kopp M. & Kovács M. E. (Szerk.). (2006). *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest: Semmelweis.
- Kopp M. (Szerk.). (2008). *Magyar lelkiállapot, 2008: Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis.
- Kopp M. & Skrabski Á. (2008). Kik boldogok a mai magyar társadalomban? In Kopp M. (Szerk.). *Magyar lelkiállapot, 2008* (pp. 73–79). Budapest: Semmelweis.
- Kornis Gy. (1934). *Az államférfi: A politikai lélek vizsgálata. I–II*. Budapest: Franklin.
- Kornis M. (2006). *Kádár János utolsó beszéde. Szabad előadás*. Budapest: Kalligram.
- Koselleck, R. (1994). Ellenségfogalmak. In Szabó Márton (Szerk.). (1998). *Az ellenség neve* (pp. 12–23). Budapest: József Műhely.
- Koselleck, R. (1997). *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest: József Műhely.
- Kulcsár K. (2006). *Két világ között: Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lain Entralgo, P. (1983). *Teoría y realidad del otro*. Madrid: Alianza Editorial.

- Laín Entralgo, P. (2001). *A találkozás perszonális momentuma: válaszom a másiknak*. Pro philosophia füzetek, 2. (pp. 27–43.). Veszprém: [Pro Scientia Humana Vesprimiensi Alapítvány](#).
- Laue (1991). In *Mediáció: Az egyezségteremtés művészete*. Partners füzetek, 4. (p. 3). [1996]. Budapest: Partners Hungary Alapítvány.
- László J. (2005). *A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába*. Pszichológiai horizont, 3. Budapest: Új Mandátum.
- Le Bone, G. (1926). *Psychologie du socialisme*. Paris: Alcan.
- Lévinas, E. (1976). Martin Buber és a megismerés elmélete. In Lévinas, E. (1997). *Nyelv és közelség* (pp. 95–112). Pécs: Tanulmány-Jelenkor.
- Lévinas, E. (1981). *Otherwise than being, or beyond essence*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Lomnici Z. (2006). Legyen kötelező a mediáció? *Népszabadság*. Június 15.
- Losonczi Á. (2005). *Sorsba fordult történelem*. Budapest: Holnap.
- Loss S. (2001). 'Romani crisis a dél-békési oláh cigányoknál elmélet és gyakorlat.' In Szabó M. (Szerk.) *Ius humanum: Ember alkotta jog: Műhelytanulmányok*. Prudentia iuris, 15. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Lovas Zs. & Herczog M. (1999). *Mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés*. Budapest: Múzsák.
- Lovas Zs. & Herczog M. (2002). Családi mediáció. In Herczog M. (Szerk.). *Együtt vagy külön* (pp. 141–157). Budapest: KJK-Kerszöv.
- Love, L. P. (2000). Process Continuum. In READINGS mediation in the employment arena. In Rúzs Molnár K. (2004) *A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései*. Szeged: SZTE ÁJK Tud. Biz.
- Matson, F. W. & Montagu, A. (Eds.). (1967). The human dialogue: Perspectives on communication. In Pearce, W. B. & Littlejohn, S. W. (1997). *Moral conflict: When social worlds collide*. California: SAGE Publications, Inc.
- Mayer, B. (2000). The dynamics of conflict resolution. In Rúzs Molnár K. (2004). *A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései*. Szeged: SZTE ÁJK Tud. Biz.
- McClendon, J. Wm. Jr. (1986). *Ethics: Systematic theology*. Vol. 1. Nashville: Abingdon.
- Mead, G. H. (1973). *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Miroglio, A. (1965). La psychologie des peuples. In Pataki F. *Nemzetkarakterológia? Magyar Tudomány, 1997(2)*, 169–179.
- Moltmann, J. (1981). *The Trinity and the kingdom: The doctrine of God*. San Francisco: HarperCollins.
- Moore, C. W. (1996). The mediation process practical strategies for resolving conflict. In Rúzs Molnár K. (2004). *A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései*. Szeged: SZTE ÁJK Tud. Biz.
- Nagy F. (1993). *Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája*. Kriminológiai közlemények, 48. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság.
- Napoleon, A. C. (1983). Yanomamö: The fierce people. (3rd. Ed.) In H. Szilágyi I. (2005). *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest: Szent István Társulat.
- Nash, H. T. (1980). The bureaucratization of homicide. *The Bulletin of the Atomic Scientists*, 36, 22–27.
- Neumann-Bódi E., Hofmeister-Tóth Á. & Kopp M. (2008). Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. In Kopp M. (Szerk.). (2008). *Magyar lelkiállapot, 2008* (pp. 365–372). Budapest: Semmelweis.
- Nicotera, A. M., Rodriguez, A. J., Hall, M. & Jackson, R. L. (1995). A history of the study of communication and conflict. In Nicotera, A. M. (Ed.). *Conflict and organizations: Communicative processes* (pp. 17–44). Albany: State University of New York Press.

- Niebuhr, R. (1967). Christian faith and natural law. In Robertson, D. B. (Eds.). *Love and Justice: Selection from the shorter writings of Reinhold Niebuhr* (pp. 46–54). Cleveland: The World Publishing Company.
- Papp Zs. (1987). A racionalitástól a kommunikatív racionalitásig. Jürgen Habermas társadalomelméleti szintéziséről. In Csepeli Gy., Papp Zs. & Pokol B. *Modern polgári társadalomelméletek* (pp. 51–152). Budapest: Gondolat.
- Parsons, T. (1985). *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről*. Szociológiai füzetek, 45. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet.
- Pearce, W. B. (1999). *Using CMM: "The Coordinated Management of Meaning"*. San Mateo, California: A Pearce Assotiation Seminar.
- Pearce, W. B. & Littlejohn, S. W. (1997). *Moral conflict: When social world collide*. California: SAGE Publications, Inc.
- Pearce, W. B. & Cronen, V. (2001). A jelentés összehangolt szabályozása. In Griffin, E. (2001). *Bevezetés a kommunikációelméletbe* (pp. 65–79). Budapest: Harmat.
- Petri E. (Szerk.). (1998). *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon, 1989–1998*. Budapest: Napvilág.
- Pfitzner R. (2008). Az idegen önmagunkban. *Pannonhalmi Szemle, 1*, 86–94.
- Pikler Gy. (1897). *A jog keletkezéséről*. Budapest: Politzer Zsigmond Könyvkereskedő Kiadása.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Rákosi M. (2001). Az interperszonalitás építészete. A „másik” – Pedro Laín Entralgo. *Pro philosophia* füzetek, 2. (pp. 1–25.). Veszprém: [Pro Scientia Humana Vesprimiensi Alapítvány](#).
- Rapoport, A. (1960). Fights, games, and debates. In Pearce, W. B. & Littlejohn, S. W. (1997). *Moral conflict: When social world collide*. California: SAGE Publications, Inc.
- Rasmussen, K. (1927). Across Artic America. In H. Szilágyi I. (2005). *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest: Szent István Társulat.
- Ratzinger, J. (1970). *Introduction to Christianity*. New York: Herder and Herder.
- Reginald, R. (1954/2006). *Tizenkét dühös ember*. Budapest: Nemzeti Színház. (Eredeti: Twelve angry men. Fordította: Hamvai Kornél).
- Ricoeur, P. (1967). Erőszak és nyelv. In Szabó M. (Szerk.). (1998). *Az ellenség neve* (pp. 124–136). Budapest: Józsefvárosi Műhely.
- Ricoeur, P. (1992). *Oneself as another*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Riskin, L. L. (1994). "Mediator orientations, strategies and techniques, alternatives". In Strasser, F. & Randolph, P. (2005). *Mediáció: A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Rokeach, M. (1976). Beliefs, attitudes and values: A theory of organization and change. In Varga K. (2003). *Értékek fénykörében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rónai J. (1847). Jellemisme vagy az angol, francia, magyar, német, olasz, spanyol nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból. In Hunyadi Gy. (Szerk.). (2001). *Nemzetkarakterológiák: Rónay Jácint, Hugo Münsterberg és Kurt Lewin írásai* (pp. 51–224). Budapest: Osiris.
- Rúzs Molnár K. (2004). *A mediáció rendszertani és elméleti összefüggései, különös tekintettel munkajogi vonatkozásaira*. Acta juridica et politica, Tomus LXVI. Fasc. 19. Szeged: SZTE ÁJK Tud. Biz.
- Sandel, L. (1982). *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartre, J-P. (2006). *A lét és a semmi*. Budapest: L'Harmattan.

- Skrabski Á. (2008). A társadalmi tőke változásai Magyarországon az átalakulás tükrében. In Kopp M. (Szerk.). (2008). *Magyar lelkiállapot, 2008* (pp. 121–130). Budapest: Semmelweis.
- Smedes, L. B. (2004). *Bocsáss meg és felejts!* Budapest: Park Kiadó Kft.
- Strasser, F. & Randolph, P. (2005). *Mediáció: A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Stulberg, J. B. & Love, L. P. (1997). *Conducting the mediator skill-building training program*. Michigan Supreme Court (revised edition).
- Szabó D. (1919). *Az elsodort falu*. Budapest: Táltos.
- Szabó M. (Szerk.). (1998). *Az ellenség neve*. Budapest: Józsefvárosi Műhely.
- Szekfű Gy. (1920). *Három nemzedék: Egy hanyatló kor története*. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- Szekfű Gy. (Szerk.). (1939). *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- Szijártó Zs., Tamás P. & Tóth P. (2001). A konfliktusról. In Béres I. & Horányi Ö. (Szerk.). (2001). *Társadalmi kommunikáció* (pp. 35–52). Budapest: Osiris.
- Szilágyi I., H. (2005). *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest: Szent István Társulat.
- Tárkány Szűcs E. (2003). *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Thorson, S. J. (1989). Introduction: Conceptual issues. In Pearce, W. B. & Littlejohn, S. W. (1997). *Moral conflict: When social worlds collide*. California: SAGE Publications, Inc.
- Tjosvold, D. (1993). *Learning to manage conflict: Getting people to work together productively*. New York: Lexington Books.
- Todorov, T. (1984). *The conquest of America: The question of the other*. New York: HarperCollins.
- Topcu K. (2002). Kultúra és döntésmélelet. In Z. Paprika Z. (Szerk.) (2009). *Döntésmélelet* (pp. 379–408). Budapest: Alinea.
- Trompenaars, F. (1993). *Riding the waves of culture: Understanding cultural diversity in business*. London: Nicholas Brealey Publ.
- Ury, W. (1993). *Tárgyalás nehéz emberekkel*. Budapest: Bagolyvár.
- Varga K. (1968). Magyar egyetemi hallgatók életfelfogása: Nemzetközi összehasonlítás. In Varga K. (2003). *Értékek fénykörében* (pp. 137–141). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga K. (1982). Szervezeti kultúrák koordinátái: Szociálpszichológiai vizsgálat egy intézményen belül, nemzetközi összehasonlítással. *Ergonómia* 1982(3), 383–403.
- Varga K. (1986). *Az emberi és szervezeti erőforrás fejlesztése: Szervezeti akciókutatások eredményei és tanulságai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga K. (1988). *Az emberi és szervezeti erőforrás fejlesztése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga K. (1999, 2000, 2001). Kommunikatív cselekvés stratégikus közegben I., II., III. *Jel-Kép*, 1999(4), 3–24.; 2000(3), 85–99.; 2001(3), 73–89.
- Varga K. (2003). *Értékek fénykörében: 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálat: Adalék egy új nemzetstratégia megalapozásához*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga K. (2006). Hofstede és a magyar szociológia. *Valóság*, 8, 11–31.
- Varga K. (2008). Hofstede és a magyar szociológia. In Hofstede, G. & Hofstede, G. J. (2008). *Kultúrák és szervezetek: Az elme szoftvere*. Pécs: VHE Kft.
- Veenhoven, R. (1993). *Happiness in nations*. Rotterdam: Risbo.
- Vígh J. (1998). A kárhelyreállító (restoratív) igazságszolgáltatás. *Magyar Jog*, 6.
- Vígh J. (2003). A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. *Jogelméleti Szemle*, 2.
- Vincze O. & László J. (2006). *A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartalomelemzésben*. IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. December 7–8., Szeged.
- Visky A. & Sipos M. (2009). *Mint aki látja a hangot*. Budapest: Harmat.

- Volf, M. (2001). *Ölelés és kirekesztés*. Budapest: Harmat.
- Wahrhaftig, P. (1982). "An overview of common-oriented citizen dispute resolution programs in the United States". In Abel, R. (Ed.). *The politics of informal justice*. Vol. 1: *The american experience*. New York: Academic Press.
- Wassermann, J. (1985). *Der fall Maurizius*. München: Langen-Müller.
- Watzlawick, P., Weakland, J. H. & Fisch, R. (1990). *Változás: A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*. Budapest: Gondolat.
- Weinstein, M. (2001). "Community mediation: providing justice and promoting transformation". *Conflict Resolution Quarterly*, 19(2), 251–259.
- Wiesel, E. (1990). *From the kingdom of memory: Reminiscences*. New York: Summit Books.
- Wundt, W. M. (1898). *Grundriss der psychologic*. (Dritte verbesserte Auflage). Leipzig: Engelmann kiadás. XVI. 403. lap.
- Yancey, P. (2007). *Rejtjelek egy másik világból*. Budapest: Harmat.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

Chambers Publishers

Ltd.<http://www.chambersharrap.co.uk/chambers/features/chref/chref.py/main?title=21st&query=conflict>

Eörsi M. (2001). Jogi Fórum. <http://www.jogiforum.hu/interju/4>

Hankiss E. (1998). *Egy ország arca*.

http://www.gallup.hu/Gallup/orszagkep/hankiss_arc.htm

Horányi Ö. (2003). *Arról, ami szimbolikus és arról, ami kommunikatív*. (szinopszis, 7.1)

<http://ozseb.horanyi.hu>

INSEAD. <http://www.websters-online-dictionary.org/definition/conflict>

Machiavelli, N. (1513). *A fejedelem*. <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm>

Origo. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20100315-szlovakia-nyelvtorveny-fico-szerint-alattomosan-verne-szet-oroszagat-solyom.html>

Tölgyessy P. (2009). *A magyarokat egyetlenegy dolog mozgatta meg 1989-ben, a bécsi bevásárlás lehetősége*. <http://www.inforadio.hu/hir/belfold/hir-298966>

A szerzőnek a témában megjelent publikációi

- 2003 A mediáció csökkenti az erőszakot. *Párkapcsolat. Konfliktuskezelő Magazin*. I.-III. 31–33.
- 2003 Pereskedni rossz! *Élet és Tudomány*. LVIII.(37). 1172.
(Eörsi Máttyás és Ábrahám Zita: Pereskedni rossz! Mediáció: A szelíd konfliktuskezelés című könyvéről. Budapest: Minerva, 2003)
- 2004 Együtt vagy külön. *Pszichoterápia*. XIII.(4).
(Herczog Mária »szerk.« Együtt vagy külön. Maradjunk együtt vagy váljunk el? című könyvéről. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2002)
- 2006 A mediáció lélektana. *Lege Artis Medicinae*; 16(10): 904–906.
(Freddie Strasser és Paul Randolph: Mediáció. A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai című könyvéről. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2005)
- 2006 A megbocsátás művészete. *Lege Artis Medicinae*; 16(12):1109–1110.
(Michael E. McCullough, Steven J. Sandage, Everett L. Worthington: Megbocsátás. Hogyan tegyük múlt időbe a múltunkat? című könyvéről. Budapest: Harmat, 2005)
- 2007 Trauma öt tételben. *Lege Artis Medicinae*; 17(3): 248–249.
(Heller Ágnes: Trauma című könyvéről. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2006)
- 2007 A krízis és a változás nyelve. *Lege Artis Medicinae*; 17(4–5): 352–353.
(Erdős Márta: A nyelvben élő kapcsolat című könyvéről. Budapest: Typotex, 2006)
- 2007 A történet újraírása. *Lege Artis Medicinae*; 17(10): 741–742.
(Augustus Y. Napier: A törekeny kapcsolat című könyvéről. Budapest: Animula, 2007)
- 2008 Halál és a lányka. A másiknak adott válasz. *Lege Artis Medicinae*; 18(4): 329–333.
- 2008 Kötődésre teremtve. *Lege Artis Medicinae*; 18(12): 898–899.
(Daniel Goleman: Társas intelligencia. Az emberi kapcsolatok új tudománya című könyvéről. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2007)